

Усі ці перипетії візантійської історії безпосередньо вплинули на перебіг економічного та політичного розвитку Тавриди й, зокрема, на її релігійне життя. Джерела повідомляють, що коли Стефана Нового, одного з вожаків чернецької опозиції церковним реформам Константина У Копроніма, запитували, де шукати схову від влади дракона, він пропонував втікати на північний берег Чорного моря. Серед емігрантів, які прибули у Крим на поселення, були не тільки іконошанувальники, які склали більшість, а й іконоборці. Серед них - єпископи, ченці, пресвітери й численні миряни.

Середньовічний автор Феодор Студит зауважує, що вигнанці зійшли в Тавриді не тільки тілесну безпеку, а й змогу духовного порятунку людей, що перебували там у п'яті та омані. Іншими словами, вигнані з Візантії церковнослужителі бачили своє найважливіше завдання у пропаганді християнських ідей серед місцевого населення. Ченці-іконошанувальники буквально розсипали мережу монастирів та церков по всій південно-західній гряді Кримських гір. Саме наприкінці VIII - у IX столітті постали Успенський монастир біля Бахчисараю; монастирі Шулдан, Чілтер, три Інкерманських, монастир Апостолів у Партенітах на горі Ап-Даг, святого Іллі поблизу Ласпі, монастирі біля Сімеїзу і Кастрополя тощо. Це добре відомі печерні монастирі Криму; проте деякі з них нам не відомі, сліди їх загубилися.

Джерела християнства на півдні України мали неочікуване культурно-освітнє значення. Вони ширили нове віровчення на землях аддніпрянщини, що посилювало вплив духовних надбань батьківщини Древньої Елади.

К.ф.н. С.ГОЛОВАЩЕНКО
/Інститут філософії НАН України,
м. Київ/

МОНАСТІРІ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ У ХУП СТ.

Монастирі Київської митрополії у ХУП ст. були осередками православної церковності, наділеними специфічними ознаками.

По-перше, винятковою є роль «чорного» духовенства та його організацій у православній церкві. Монастирі були своєрідною «етичною» спільністю, зразком втілення у життя християнських настанов. Крім того, монастирі та інститут чернецтва є «онтологічним зерном» православної церкви, концентруючи навколо себе суспільно прийнятні форми сублимації релігійних почуттів, насамперед у формах християнського аскетизму. А оскільки решта православного духовенства /т.зв. «біле"/, не є носіями аскези, то саме існування інституту мирян - без пошкодження психологічних засад християнської релігійності. Крім соціально-психологічної стабілізації у православній спільності, монастирі виконували і функції суто соціальної стабілізації - були альтернативними формами організації індивідуальної та групової життєдіяльності. Будучи носіями сакральної традиції, вони об'єктивно ставали осередками церковної культури, насамперед богословсько-літературної діяльності, книжної справи, системи церковної освіти. Не дивно, що така важлива сакральна та суспільно-культурна роль чернецтва і монастирів була спроектована на деякі принципи церковно-адміністративного устрою православної церкви. Найголовніший з яких - ректування єпископату винятково з лав чернецтва. Монастирське життя набувало тому ваги і зовнішньої, правної. Спочатку з точки зору права церковного, а після злуки «симфонії» церкви з державою - і з позицій державного законодавства. Тим більше, що особливе становище церкви у феодальну епоху було підкріплено матеріально. Так само і монастирі виступили як феодальні власники - інколи великі й потужні.

Другий аспект існування монастирів у ХУІІІ ст. пов'язаний з особливостями суспільної системи /чи систем/, у яких доводилося діяти православній церкві.

В умовах Речі Посполитої це були: феодальна демократія /з автономією земельних власників майна, що базувалася на звичаєвому праві/; право патронату, як форма здійснення відносин феодального васалітету; інститут ставропігії - як конкретна форма впорядкування церковного життя в умовах послаблення централізованої структури та наявності закордонного релігійного центру. До політичних обставин слід додати процес впровадження Берестейської унії 1596 р.

У ХУП ст. монастирі, як і православна церква в цілому, вступили, ще з попереднього століття, у кризовому стані, яку фіксували сучасники. Криза ця мала внутрішні виміри, пов'язані з порушенням традицій монастирського життя, та зовнішні, пов'язані з досить активною діяльністю керівництва „з'єдиненої“ церкви перевести монастирі під свою юрисдикцію.

Порушення чернечих традицій /спільного життя, відмови від власності та ряду суспільних зв'язків, моральних засад та принципів аскетизму/ викликало протягом століття потужну ідеологічну реакцію. Серед видатних ідеологів відновлення чернечого життя в Україні були Іван Вишенський, Петро Могила, Леонтій Карпович.

Ідеологія відродження чернечого життя протягом ХУП ст. неодноразово втілювалася у численних настановах до організації монастирів: братських уставах, соборних постановках, таких як „Совітування про благочестя“ /1621/ і статут, затверджений на Кі. вському Соборі 1640 р.

Головним шляхом організації монастирів у ХУП ст. було здійснення права патронату фундаторами або спадковими патронами тих чи інших монастирів /Православні церковні братства, шляхтичі-землевласники, козаки/. Тому кожен монастир мав певне матеріальне забезпечення - територію, будівлі, маєтності. Інколи це були села з селянами, стави, корчми, права на збирання мита. Усе це мали „подавати“ і гарантувати патрони.

Упродовж ХУП ст. православні монастирі у Київській митрополії пройшли кілька етапів еволюції. Так, перші два десятиліття - це рух за відродження традиційних засад спільножитнього чернечого життя, повернення до афонських зразків; пошаною користувалися представники чернецтва, що мали досвід Афону. Силами братств та окремих патронів почалася масова фундація нових православних монастирів - на умовах спільножитнього устрою та юрисдикції Константинопольського патріарха. На цьому етапі засади автономії у новофундованих монастирів засади були зміцнені фундаційними документами та статусом Ставропігій. Крім найстаріших монастирів, таких, як Печерська Лавра, цей статус - разом з відповідними братствами - отримували монастирі Львова, Вільна, Слуцька, Луцька, Києва тощо. Стара, монастирі

стали ще одним осередком збереження православної церковності в період безієрархійного існування.

У 20-ті роки, після відновлення ієрархії, монастирі Київської митрополії були залучені до перших спроб церковного впорядкування, які здійснював єпископат на чолі з митрополитом Й.Борецьким. Бачимо адміністративний поділ мережі монастирів. Виникло три округи під веденням т.зв. „протів“. Виділялися монастирі князівства литовського, воєводства руського /галицького/, белзького і подільського; воєводства київського, волинського, брацлавського.

Наступний етап існування монастирів Київської митрополії починається з 1632-33 рр., з легалізації православної церкви у Речі Посполитій. Так, „Пункти заспокоєння“ 1632 р. спеціально містили збереження ряду монастирів за православними. Певна стабілізація життя монастирів відбувалася у роки правління П.Могили. Меценати фіндували нові монастирі, причому, з'явилася нова форма ставропігії – залежність безпосередньо від Київського митрополита, особливо, коли П.Могила став „єктархом Константинопольского трону“. Піклування про монастирі – виросло у важливий аспект церковних реформ Могили. Митрополит розробляв ідеологію чернечого життя: монастирський статут був прийнятий на Київському соборі 1640 року. Зміцнення церковної централізації в могилянський період торкнулося і монастирів. У цьому ж статуті читаємо, що „монастирів нових, ні великих, ні малих, не засновувати без привілеїв та без єпископського благословення“. Дбав П.Могила і про матеріальний стан, ремонт та відновлення монастирів, особливо тих, що знаходилися у митрополічій єпархії, наприклад Видубицького, Києво-Печерської Лаври, Києво-братського. Повстали і зміцнилися тоді також київські жіночі монастирі: Вознесенський, Богословський, Флоровський.

У другій половині XVII ст. стан монастирів визначала еволюція суспільно-політичного статусу українських земель у контексті стосунків Речі Посполитої та Росії. Гетьманська влада підтверджувала права монастирів на володіння маєтками. Підтримав Б.Хмельницький і „Духовне посольство“ 1654 р., яке активно захищало права монастирів.

Однак політика державних та церковних кіл Росії, гетьманської влади і частини українського духовенства, спрямована на підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату, складала передумови для нищення своєрідності монастирського устрою в Україні. Одним з перших, але дуже показових проявів цього було перепідпорядкування наймогутнішого українського монастиря - Києво-Печерської Лаври.

З кінця ХУІ ст. поступово складався інститут т.зв. «закордонних монастирів» Київської митрополії. В умовах «нової» унійної політики варшавського уряду правобережні монастирі стали чи не головним осередком православного церковного життя та культури. Але тоді їм були притаманні такі вади, як послаблення адміністративного управління з боку «закордонної» Київської митрополії, майже абсолютна суверенність настоятелів; обмеження впливу православної спільноти, особливо братств та їхніх прав; загальне погіршення матеріального стану, зменшення фундацій та пожертвувань. Усе це вело до зменшення кількості ченців, до загального занепаду православного монастирського життя на Правобережжі.

Насамкінець - кілька слів про особливості внутрішнього життя монастирів Київської митрополії - як вони склалися в ХУІ ст. За типом юрисдикції виділялося три види монастирів. По-перше, монастирі, що були під юрисдикцією митрополита та єпархіальних єпископів. По-друге, ставропігії Константинопольського патріарха: від найдавніших /Києво-Печерська Лавра/ до «нових» /братських монастирів Львова, Вільно, Слуцька, Києва тощо/. Ці монастирі були майже повністю самостійні; Константинопольський патріарх лише підтверджував обрання настоятелів. Але за П.Могили тут відбулися зміни. П.Могила, користуючись правами патріаршого екзарха, поступово підпорядковував собі ставропігії. Тим більше, що за нього особливо розвинувся третій вид монастирів - суто митрополічні ставропігії. Це були або фундації за участю митрополита, або відповідні повіти патронів.

Керували монастирями настоятелі. Серед інших посад назвемо намісника /вікарія/, духовника, еклесіарха та уставника /завідували богослужбовими справами/. Монастир користувався особливим авторитетом, якщо мав освіченого казнодія /проповідника/.

Головним чином, це були вихованці київських шкіл.

Питання про якісний стан чернечого життя, його відповідність канонам та приписам є найскладнішим, бо нині маємо хіба що опосередковані свідчення. Орієнтуючись не на окремі приклади побожності, що були широко відомими, а на загальний рівень, можемо робити лише деякі припущення. Наприклад, приписи монастирського статуту 1640 р. про необхідність спільножитного устрою /хоча б трапизи/; про повагу молодих до старших; про заборону ченцям вінчати, хрестити, кумитися, носити дорогий одяг; про обов'язок жити саме в монастирі, а не в селі чи в місті - свідчать про те, з якими масовими та постійними порушеннями доводилося тоді боротися.

Не говоримо тут окремо про впливи православних монастирів на церковне та культурне життя у ХVII ст. Зважуємо при цьому на те, що будь-яку діяльність на тлі церковного будівництва чи освіти, богослов'я, або книжної справи тоді здійснювали вчені ченці.

Доцент Т.ГОРБАЧЕНКО

/Інститут культури, м. Київ/

Доцент В.ЛУБСЬКИЙ

/Національний університет ім.

Т.Шевченка, м. Київ/

КНИГОВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДУХОВНУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Існує кілька версій щодо дати заснування друкарні Почаївської Лаври. Найпершою книгою, видрукованою у Почаєві, є «Зерцало Богословія» /1618 р./, автором і видавцем якої був славнозвісний проповідник свого часу Кирило Транквіліон Ставровецький. Цю книгу він видав власним коштом і накладом у своїй власній друкарні. У книжці зазначено, що вона «видрукована в монастиру Почаевском». Але типографії у монастирі в цей час ще не було.